

Examining the Gestalt Metamorphosis of the Modern in the Context of New-coming Western Civilization

Salman Sadeghizadeh*

Abstract

"Modernity" is an extent and at the same time fundamental concept, the understanding of its evolution and development can provide a deep comprehension of the nature of the emerging Western civilization. According to the theoretical approach of this article, the modernity should be considered as a Gestalt phenomenon. Therefore, this article attempts to explain the process of transformation in the "modernity" by using the Gestalt approach and show how the modernity has undergone a kind of metamorphosis in the context of the emerging Western civilization and, as a result, the modern subject has found a different perception of modernity. For this purpose, we will present a typology and periodization of the modernity. Based on the typology, modernity can be considered as a threefold totality. Hence, both modernism and modernization should be considered to include the three periods of early, middle and late. In this article, we will show how modernity in its later period has led to the emergence of a new form of Western civilization, in which we witness the birth of the risk society and the increasing importance of social reflexivity.

Keywords: Gestalt metamorphosis, New-coming Western civilization, The modern, Modernity, Modernism.

Introduction

If we consider "the modern" as a phenomenon without a single focus, then we can talk about different types of the modern and, as a result, discuss the "transformation" of the

* Assistant Professor of Political Sociology, IHCS, salmansadeghi@gmail.com

ID: <https://orcid.org/0000-0002-2983-0054>

Date received: 26/11/2024, Date of acceptance: 21/02/2025

modern. However, if we consider the modern as a single totality that has a single focus, then we can no longer talk about transformation in the modern because the assumption of the "uniqueness" of the modern is in conflict with talking about its transformation; this is exactly the point in which "Metamorphosis" becomes the main category for explaining transformation in the modern. Metamorphosis is a term that has entered the humanities from the empirical sciences and refers to the stages of development of an organism. Therefore, talking about Gestalt Metamorphosis in the modern is primarily about accepting the hypothesis that the modern has a single totality and that its internal Metamorphosis cannot be considered in the sense of ontological breaks. Of course, this Metamorphosis is accompanied by important epistemological breaks. This article shows that in the context of the new-coming Western civilization, we are witnessing the emergence of a new gestalt of the modern, which can be explained within the framework of "reflexive modernity." Today, it is this reflexive modernity that has created and established a completely distinct gestalt of the modern.

Materials and Methods

The article recruits the Gestalt theory as its main approach to comprehend metamorphosis in the modern. Gestalt theory connotes a perception that emphasises the processing of entire patterns and configurations, and not merely individual components. However, the Gestalt approach has been used less in sociological fields. While this approach is based on principles that can determine the trajectory of social research and provide a new context for their explanation. For this reason, the present article attempts to explain the process of transformation in the "modern" by using the Gestalt approach and show how the modern has undergone a kind of metamorphosis in the context of the new-coming Western civilization and, as a result, the modern subject has found a different perception of modernity. In order to apply this theoretical approach, we must first understand its fundamental principles. therefore, we briefly explain those principles that play a role in explaining the Gestalt transformation of the modern.

Discussion and Result

The economic gestalt of modernity was accompanied by the emergence of a structure called "Society" that emerged as a result of the dissolution of "communities". Therefore, Western civilization in the period of mid-modernity can be considered a "social civilization." However, the collapse of this gestalt and the emergence of the

3 Abstract

reflexive gestalt of modernity were in turn accompanied by a metamorphosis in the civilizational dimension. Today, it can be said with certainty that the newly emerging Western civilization is emptying itself of its “social aspect.” In this midst, we are witnessing the emergence of an “individual-oriented civilization” that has the same essential power as the previous “social civilization.” In fact, reflexive modernity is concerned with the emergence of a new individuality that transforms the social sphere of modernity into an individual-oriented sphere and replaces a subjective perspective with a structured perspective, thus transforming all social relations radically.

Conclusion

According to the main hypothesis of this article, the Gestalt metamorphosis of the modern and the emergence of a reflexive modernity occur in the context of a new civilization; a civilization that can be called an “individual-oriented civilization” and distinguished from a “social civilization.” In order to examine this hypothesis, we used the Gestalt approach of perception and based our analysis on a number of key principles of this approach.

According to the principle of “field-form,” which can be explained on the basis of the “pregnancy” mechanism, the individual-oriented Western civilization has become a field in which the form of the modern is perceived. Since this individual-oriented civilization is strongly modernist, it has caused the sphere of influence of the modernist Gestalt dimension of the modern to expand and thus bring the foundations of modernity under its umbrella. This in itself also brings with it a kind of Gestalt metamorphosis in the modern; a metamorphosis that can be explained in its final stage on the basis of the principle of overshadowing.

As we have already mentioned, this principle states that a visual structure as a whole may be composed of a number of smaller gestalts, but the larger gestalt, because it has a stronger prefiguration, ultimately determines the meaning of the smaller gestalts. Thus, with the expansion of the sphere of influence of modernism, the meaning of modernity has been overshadowed, and as a result, the totality of the gestalt of the modern has undergone a metamorphosis; a metamorphosis that concerns both the positive and the negative aspects. Radical Individualization can be a symbol of the negative aspect, and moderate individuation is a symbol of the positive aspect of this metamorphosis. Radical Individualization reduces the individual to a living being and empties him of content. The individualized individual is only a spectator consumer or a traditional imitator. He is either a slave of dictators or a tool in the hands of the markets. Such an

individual is like a termite that eats and rots the tree of modernity from within. Totalitarian governments and unbridled capitalism are two great factories for the production of Radical individualism which alone can implode the order of reflexive modernity.

Bibliography

- Bauman, Z. (1991), *Modernity and Ambivalence*, Cambridge: Polity.
- Beck (2016), *Sociology of work: (The wonderful world of work in market-minded modernity)*. Translated by Ayat Nabati-Hassarlo and Saeed Sadeghi-Jagha. Tehran: Sociologists Publication [in Persian]
- Beck, Ulrich (1992) *Risk Society: Towards a New Modernity*. London: Sage
- Beck, Ulrich (1996) *The Reinvention of Politics. reflexive Modernity in the Global Social Order*. Cambridge: Polity Press.
- Beck, Ulrich (2017), *Risk Society*, translated by Reza Fazel and Mehdi Farhamandnejad. Tehran: Saless publication. [in Persian]
- Beck, Ulrich (2023), *Reinventing Politics: Towards a Theory of reflexive Modernity; reflexive modernity: politics, tradition and aesthetics in the modern social order*. Translated by Salman Sadeghizadeh. Tehran: Saless publication. [in Persian]
- Beck, Ulrich, Anthony Giddens and Scott Lash (1402). *Reflexive modernity: politics, tradition and aesthetics in the modern social order*. Translated by Salman Sadeghizadeh. Tehran: Saless Publication. [in Persian]
- Beck, Ulrich; Bonss, Wolfgang; Lau, Christoph (2003). "The Theory of Reflexive Modernization: Problematic, Hypotheses and Research Programme". *Theory, Culture & Society*. 20 (2): 1–33.
- Berman, Marshall (1990) *The Experience of Modernity: Everything that is Hard and Solid Becomes Smoke and Goes Up in the Air*, translated by Morad Farhadpour. Tehran: Tarh-No Publishing House. [in Persian]
- Delanty, Gerard (2011). "Modernity". In Ritzer, George; Ryan, J. Michael (eds.). *The Concise Encyclopedia of Sociology*. Chichester, England: Wiley-Blackwell.
- Fraisse, Robert, "Pour une politique des sujets singuliers", in F. Dubet & M. Wieviorka (Sous la direction de), *penser le sujet. Autour d'Alain Touraine*, Fayard, Paris, 1995, pp. 551-564.
- Giddens, Anthony (1998). *Modernity and individuality*, translated by Nasser Moafaqian. Tehran: Ney Publishing. [in Persian]
- Giddens, Anthony (2012). *Consequences of modernity*, translated by Mohsen Salasi. Tehran: Nahr-e-Karzan. [in Persian]
- He, Chuanqi (2012). *Modernization Science: The Principles and Methods of National Advancement*. Berlin: Springer.
- Inglehart, R. (2018). *Cultural Evolution: People's Motivations are Changing, and Reshaping the World*. Cambridge: Cambridge University Press.

5 Abstract

- Lash, Scott (2004), *Sociology of Postmodernism*. Translated by Hasan Chavoshian. Tehran: Nahr-e-Karzan. [in Persian]
- Lash, Scott (2023), *Reflexive and its dualities; Reflexive modernity: politics, tradition and aesthetics in the modern social order*. Translated by Salman Sadeghizadeh. Tehran: Saleess Publication. [in Persian]
- Motamed Dezfuli, Faramarz (2008), *Kavir: The Experience of Iranian Modernity; Interpretation and Rereading of Dr. Ali Shariati's Desert*. Tehran: Ghalam Publishing Company. [in Persian]
- Sadeghizadeh, Salman (2019), *Sociology transitioning to subject politics in the era of globalization; With a brief look at the situation in Iran*. *Socio-Cultural Research Quarterly*, 11th year. Number four. Winter 2019. 87-105. [in Persian]
- Sadeghizadeh, Salman (2023), *modernity in crisis; The increasing weakening of modernity in the shadow of the increasing strengthening of modernism; Reflexive modernity: politics, tradition and aesthetics in the modern social order*. Translated by Salman Sadeghizadeh. Tehran: Saleess Publication. [in Persian]
- Touraine, A. (1971). *The Post-Industrial Society. Tomorrow's Social History: Classes, Conflicts and Culture in the Programmed Society*. New York: Random House.
- Touraine, Alain (1400), *The Return of the actor: Social Theory in Postindustrial Society*. Translated by Salman Sadeghizadeh. Saleess Publication. [in Persian]
- Touraine, Alain (2018), *Equality and Difference: Can We Live Together?*, translated by Salman Sadeghizadeh. Tehran: Saleess Publication. [in Persian]
- Touraine, Alain (2019), *What is Democracy?* translated by Salman Sadeghizadeh, Tehran: Third Edition. [in Persian]
- Touraine, Alan (2016), *The New Paradigm*, translated by Salman Sadeghizadeh. Tehran: Scientific and Cultural Publishing Company. [in Persian]
- Yussen, S.R., Santrock, J.W. (1982). *Child Development*. Dubuque: Wm. C. Brown publisher

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

بررسی دگردیسی گشتالتی امر مدرن در بستر تمدن نوپدید غرب

سلمان صادقی‌زاده*

چکیده

«امر مدرن» مفهومی بسیط و در عین حال بنیادین است که شناخت تحول و تکوین آن می‌تواند امکان شناخت عمیق از ماهیت تمدن نوپدید غربی را فراهم کند. بنا بر رهیافت نظری این نوشتار امر مدرن را باید به مثابه پدیده‌ای گشتالتی در نظر گرفت. از این جهت نوشتار حاضر میکوشد تا با بهره‌گیری از رهیافت گشتالتی فرایند دگردیسی در «امر مدرن» را توضیح دهد و نشان دهد که چگونه امر مدرن در بستر تمدن نوپدید غربی دستخوش نوعی دگردیسی ریختاری شده و به تبع آن سوژه مدرن ادراک متفاوتی از مدرنیته پیدا کرده است. بدین منظور به ارائه سنخ‌شناسی و دوره‌شناسی از امر مدرن خواهیم پرداخت که بر پایه سنخ‌شناسی می‌توان امر مدرن را مشتمل بر سه گانه مدرنیته، مدرنیسم و مدرنیزاسیون و بر پایه دوره‌شناسی مشتمل بر سه دوره متقدم، میانی و متاخر دانست. در این مقاله نشان خواهیم داد که چگونه امر مدرن در دوره متاخر خود به پیدایش شکلی جدیدی از تمدن غربی انجامیده است که در آن شاهد تولد جامعه خطر و اهمیت فزاینده بازاندیشگی اجتماعی هستیم.

کلیدواژه‌ها: دگردیسی گشتالتی، تمدن نوپدید غرب، امر مدرن، مدرنیته، مدرنیسم

۱. مقدمه

اگر «امر مدرن» را پدیداری فاقد کانونی یگانه در نظر بگیریم آنگاه می‌توانیم از گونه‌های مختلف امر مدرن سخن به میان آوریم و در نتیجه از «دگرگونی» امر مدرن بحث کنیم، اما اگر «امر مدرن» را کلیتی واحد در نظر بگیریم که از کانونی یگانه برخوردار است، آنگاه دیگر نمیتوان از دگرگونی در امر مدرن سخن گفت زیرا فرض بر «تک‌گونگی» امر مدرن با سخن گفتن از

* استادیار جامعه‌شناسی سیاسی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، salmansadeghi@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۹/۰۶، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۲/۰۳

دگرگونی آن در تعارض قرار میگیرد؛ اینجاست که دگردیسی به مقوله اصلی برای تبیین تحول در امر مدرن بدل میشود. دگردیسی (Metamorphosis) واژه ای است که از علوم تجربی وارد علوم انسانی شده است و ناظر بر مراحل رشد یک ارگانیسم است. بنابراین سخن گفتن از دگردیسی گشتالتی در امر مدرن بدوا ناظر بر پذیرش این فرضیه است که امر مدرن از کلیت یگانه ای برخوردار است و نمیتوان تحول درونی آنرا به معنای گسست های هستی شناختی در نظر گرفت. البته این دگردیسی با گسست های معرفت شناختی مهمی همراه است. مقاله حاضر نشان میدهد که در بستر تمدن نوپدید غرب شاهد پیدایش گشتالت نوینی از امر مدرن هستیم که میتوان آنرا در چارچوب «مدرنیته بازانديشانه» توضیح داد. امروزه این مدرنیته بازانديشانه است که گشتالت کاملاً متمایزی از امر مدرن را ایجاد و تثبیت کرده است.

نخستین اثری که بذر مفهوم «مدرنیته بازانديشانه» را در خود پروراند کتاب *جامعه خطر*: به سوی مدرنیته/ای نوین از اولریش بک بود. این اثر به سال ۱۹۹۲ نگاشته شده و در دیوار بلند ادراک ما از امر مدرن، شکافی سترگ پدید آورد. در این اثر از شکلگیری جامعه ای نوین سخن به میان می آید؛ جامعه ای که دیگر نمیتوان آنرا بر پایه مختصات مدرنیته کلاسیک توضیح داد (Beck, 1992). با این وجود، در اثر یادشده به اجمال از مدرنیته ای نوین سخن میرود و به ندرت میتوان تصویر روشنی از مدرنیته بازانديشانه مشاهده کرد. مفهوم مدرنیته بازانديشانه نخستین بار به سال ۱۹۹۴ و در اثری با همین عنوان به قلم اولریش بک، آنتونی گیدنز و اسکات لش طرح شد (بک، گیدنز و لش: ۱۴۰۲).

بک پس از آن و در سال ۱۹۹۶ در اثری با عنوان *بازآفرینی سیاست: بازانديشی مدرنیته در نظم اجتماعی جهانی* به بررسی تحول در معنای مدرنیته کلاسیک و به تبع آن بازتعریف امر سیاسی پرداخت (Beck, 1996: 32-45). سپس بک به سال ۱۹۹۹ کتابی با عنوان *جامعه شناسی کار: (دنیای شگفت انگیز کار در مدرنیته بازانديشانه)* نگاشت و در آن به تشریح ماهیت روابط تولید در عصر مدرنیته بازانديشانه پرداخت (بک، ۱۳۹۵). از دیگر آثاری که میتوان در آنها مختصات مدرنیته بازانديشانه را یافت میتوان به *تجدد و تشخیص* (گیدنز، ۱۳۷۸) و *پیامدهای مدرنیت* (گیدنز ۱۳۹۲) اشاره کرد.

از دیگر اندیشمندانی که به بررسی ویژگی های این مدرنیته جدید پرداخته اند، میتوان به باومن اشاره کرد. باومن در اثر مهم خود با عنوان *مدرنیته و دوسوگرایی* به صورت بندی نوین اجتماعی در عصر مدرنیته بازانديشانه اشاره کرده است (Bauman, 1991)؛ او همچنین به تحول

در نظام معرفت‌شناختی ما پرداخته و به طرح مباحثی پیرامون «اخلاق قضاوت» می‌پردازد (Bauman, 1991: 192).

از عصر روشنگری به این سو، امر مدرن دست کم دستخوش سه دگردیسی گشتالتی شده است که در نتیجه آن شاهد گذار از جامعه سیاسی به جامعه طبقاتی و سپس جامعه خطر هستیم. در این گذار بنا بر اصل پراگمانر، الگوی روابط درونی امر مدرن متحول شده به نوعی که در مرحله مدرنیته بازانديشانه، مدرنیسم در کانون امر مدرن قرار گرفته و مدرنیته را به حاشیه رانده است. فرضیه اصلی این مقاله آن است که دگردیسی گشتالتی امر مدرن و ظهور مدرنیته بازانديشانه در بستر تمدن نوینی رخ می‌دهد؛ تمدنی که میتوان آنرا «تمدن فردمدار» نامید و آنرا از «تمدن جامعگانی» پیشین تمیز داد. در ادامه ابتدا به بررسی رهیافت نظری مقاله می‌پردازیم. سپس به سنخ‌شناسی و دوره‌شناسی امر مدرن می‌رسیم و در نهایت گشتالت امر مدرن در تمدن نوپدید غربی را مورد بررسی قرار خواهیم داد. همچنین در بخش «مدرنیته و بازانديشگی» به اختصار به نخستین واکنش‌ها به فرایند مدرنیزاسیون در برخی از کشورهای اسلامی مانند ایران و پاکستان اشاره کرده و در این رابطه به آثار دکتر علی شریعتی و اقبال لاهوری خواهیم پرداخت.

۲. ادراک گشتالتی به مثابه رهیافت نظری

گشتالت (Gestalt) واژه‌ای آلمانی است که در فارسی به اشکال مختلفی از جمله به پیکربندی، هیئت، شکل و ساختار ترجمه شده است. اما به نظر میرسد ترجمه‌های یادشده چندان دقیق نیست. زیرا واژه ساختار نه در برابر گشتالت که در برابر استراکچر (Structure) قرار می‌گیرد و واژگان هیئت و شکل نیز به ترتیب معادل آرتیکولاسیون (Articulation) و فرم هستند. در این میان واژه پیکربندی دقیق‌تر از سایر برگردان‌ها به نظر میرسد که آن هم به دلیل همپوشانی با واژه آرتیکولاسیون و صورت‌بندی نمیتواند معادل مطلوبی برای واژه گشتالت قلمداد شود. در نتیجه نوشتار حاضر معادل ریختار را برای این واژه آلمانی پیشنهاد میکند. واژه گشتالت زمانی به ساحت علوم انسانی پای گذارد که روانشناسی به نام ماکس ورتهایمر (Max Wertheimer) از آن برای تبیین الگوهای ادراکی بهره برد و نظریه‌ای روانشناختی را ارائه کرد که ادراک بصری مغز انسان را توضیح می‌داد (Ellis, 1938: 4). از آن‌جا که این نظریه در نیمه نخست قرن بیستم طرح شد و همزمان با دوران اوج هنر مدرن بود، از همان ابتدا به حوزه طراحی وارد شده و تاکنون جایگاه مهمی در هنر داشته است. مفهوم گشتالت به زبان ساده یعنی ذهن انسان برای

درک پدیده‌ها آن‌ها را به صورت یک کل دریافت می‌کند. به بیان دیگر، با استناد به اصول گشتالت، ذهن در نگاه نخست به جای درک جزء به جزء یک تصویر در صدد است که یک کلیت از آن ارائه دهد. این نظریه اساس مدل درمانی گشتالت را بنا کرد که بسیاری از متخصصان روانشناسی بالینی مبتنی بر این مدل درمانی فعالیت‌های بالینی خود را پیش می‌برند. بر پایه نظریه ادراک گشتالتی ذهن بشر حجم محدودی از داده‌ها را می‌تواند در خود حفظ کند بنابراین در مواجهه با حجم انبوه داده‌های بصری زیاد و پیچیده می‌شود، ذهن به صورت خودکار آن‌ها را ساده می‌کند و در این راستا اصول گشتالت را به کار می‌گیرد. این رهیافت را از جهاتی می‌توان با نظریه پیچیدگی (Complexity theory) ادگار مورن (Edgar Morin) مقایسه کرد. با استناد به اصول نظریه گشتالت اگرچه هر یک از اجزای یک مجموعه بصری می‌توانند معنای واحدی داشته باشند، اما همگی بخشی از یک کل هستند که ذهن در ابتدا آن را درک می‌کند. این کل مجموعه‌ای از اجزا است که بدان‌ها معنای کامل می‌بخشد.

کاربست الگوی ادراک گشتالتی به حوزه روانشناسی و هنر محدود نماند و در ساحت‌های مختلفی علوم انسانی کاربرد یافت. در ایران نیز این نظریه در حوزه‌های مختلف علوم انسانی مورد توجه قرار گرفته و حتی برای تحلیل‌های پژوهشی در زمینه ادبیات فارسی نیز از آن استفاده شده است (رک. مظفری، طلوعی آذر و فرمانی: ۱۳۹۶).

با وجود این، رهیافت گشتالتی کمتر در زمینه‌های جامعه‌شناختی مورد استفاده قرار گرفته است. در حالیکه این رهیافت مبتنی بر اصولی است که می‌تواند خط سیر پژوهش‌های اجتماعی را تعیین و بستری نوین برای تبیین آن‌ها را فراهم آورد. از این جهت نوشتار حاضر میکوشد تا با بهره‌گیری از رهیافت گشتالتی فرایند دگردیسی در «امر مدرن» را توضیح دهد و نشان دهد که چگونه امر مدرن در بستر تمدن نوپدید غربی دستخوش نوعی دگردیسی ریختاری شده و به تبع آن سوژه مدرن ادراک متفاوتی از مدرنیته پیدا کرده است. به منظور کاربرد این رهیافت نظری ابتدا باید اصول بنیادین آنرا شناخت که در ادامه به توضیح مختصر از آن اصولی می‌پردازیم که در تبیین دگردیسی گشتالتی امر مدرن نقش آفرین هستند.

۱.۲ اصل مشابهت (Similarity principle)

بنا بر این اصل ادراک ما از اجزایی که دارای خصوصیات مشابه هستند، به صورت یک مجموعه واحد شکل می‌گیرد. در این میان سه عامل عمده تشابه، اندازه، رنگ و شکل هستند که

بررسی دگردیسی گشتالتی امر مدرن در بستر تمدن نوپدید غرب (سلمان صادقی‌زاده) ۱۱

در میان آنها عامل اندازه نسبت به دو مورد دیگر از گشتالت قوی‌تری برخوردار است. همین وضعیت را در مشابهت میان شکل و زمینه میتوان مشاهده کرد (Ellis, 1938: 88).

۲.۲ اصل مجاورت (Proximity principle)

بنابر این اصل اجزایی که در کنار هم قرار گرفته اند به عنوان یک مجموعه واحد دیده می‌شوند. این نزدیکی یا مجاورت می‌تواند به معنی نزدیک بودن لبه‌های عناصر به یکدیگر، مماس شدن و یا روی هم افتادن آنها باشد. قوی‌ترین رابطه مجاورت زمانی است که اشکال همپوشانی داشته باشند.

۳.۲ اصل تداوم یا پیوستگی (Continuity principle)

اصل پیوستگی ناظر بر ادراک بصری است به این صورت که ادراک بصری بین عناصری که در یک مسیر (یک خط، یک منحنی) هستند ارتباط برقرار می‌کند. این ارتباط تا زمانی تداوم می‌یابد که چیزی این منحنی ذهنی را برهم بزند

۴.۲ اصل الگووارگی یا پراگنانز (Pragnanz principle)

این اصل نشان می‌دهد که چگونه ذهن انسان از تصاویر یا پیام‌های پراکنده یک طرح یا الگوواره کلان‌تر می‌سازد و به شکلی بسیط آنها را در هم ادغام می‌کند. این اصل با اصل سادگی نیز همپوشانی‌های مهمی دارد؛ اصلی که ناظر بر ساده‌سازی وضعیت‌های پیچیده است. پراگنانز نشان می‌دهد که چگونه تمایل ذهن به ساده‌سازی و ترکیب عناصر متنوع و متکثر میتواند به پیدایش الگوهای فراگیر بینجامد (Ellis, 1938: 54)

۵.۲ اصل فراپوشاندگی (Inclusiveness principle)

این اصل بیان‌گر آن است که یک ساختار بصری در مجموع ممکن است از تعدادی گشتالت کوچک‌تر تشکیل شده باشد، اما گشتالت بزرگ‌تر چون پراگنانس قوی‌تری دارد آنها را تحت‌الشعاع قرار می‌دهد (Yussen & Santrock, 1982:146-147).

۳. سنخ‌شناسی و دوره‌شناسی امر مدرن: مدرنیته، مدرنیسم و مدرنیزاسیون

همانطور که پیشتر اشاره کردیم امر مدرن از یگانگی هستی‌شناختی برخوردار است و در همان حال تکثری معرفت‌شناختی دارد. از این روست که میتوان آنرا مشتمل بر مقولات نظری متمایزی دانست. نوشتار حاضر انواع سنخ‌های امر مدرن را ذیل سه‌گانه مدرنیته، مدرنیسم و مدرنیزاسیون تعریف میکند.

بنابر ملاحظات مهم نظری تفکیک میان سه مفهوم مدرنیته، مدرنیزاسیون و مدرنیسم اهمیتی زیربنایی دارد. در واقع، مدرنیته بیانگر انگاره‌ای بسیط است که دو ستون اصلی دارد: احترام به خرد و پذیرش حقوق بنیادین بشر. نخستین اصل در خردورزی و پذیرش خرد انسانی به مثابه معتبرین منبع شناخت تجلی می‌یابد و اصل دوم در پذیرش حقوق عام و بنیادین بشر و تلاش برای برپایی و پرمایگی مردم‌سالاری (تورن، ۱۳۹۸: ۱۴).

مدرنیزاسیون شیوه پیوند مدرنیته با زمینه‌های تاریخی غیر مدرن است. بنابراین، هرچند فقط یک مدرنیته وجود دارد، به تعداد زمینه‌های تاریخی و فرهنگی مختلف می‌توان از شیوه‌های مختلف مدرنیزاسیون سخن گفت (تورن، ۱۳۹۸: ۱۱۵-۱۲۸).

در نهایت، مدرنیسم ناظر بر گرویدن به امر مدرن است. این گرویدن در اشکال مختلفی تحقق می‌یابد. در رادیکال‌ترین شکل مدرنیسم میتواند به انگاره‌ای ایدئولوژیک از مدرنیته بدل شود که سعی دارد تجربه مدرنیزاسیون غربی را یگانه‌مسیر مدرنیزاسیون جلوه و آن را به سراسر جهان تسری دهد، برداشتی که در آخرین تحلیل به امپریالیسم می‌انجامد. در معتدل‌ترین شکل نیز مدرنیسم گرایش به تحقق امر مدرن در بسترهای سنتی زندگی جمعی است. در اینجا میبینیم که مدرنیسم بیشتر با رویه‌های ظاهری امر مدرن سروکار دارد. بیش از آنکه فرایندی اگزیستانسیال و ماهیتی باشد، رویه‌ای پرگماتیستی و فرمالیستی است.

از اینرو میتوان در مقام ترجمه، مدرنیسم را به نوگرایی و مدرنیزاسیون را به نوسازی برگردان کرد. در واقع این شیوه متداول از ترجمه واژگان یادشده کاملاً دقیق به نظر میرسد. اما واژه مدرنیته به برابرواژه‌های پرشماری برگردان شده است که از جمله آنها می‌توان به تجدد، تجددطلبی، امروزی‌گری و نوگرایی اشاره کرد.

نوشتار حاضر بر پایه ملاحظات نظری یادشده برابرواژه «نونگری» را برای ترجمه مدرنیته پیشنهاد میدهد. برابرواژه «نونگری» می‌تواند ماهیت اندیشه‌ای و اگزیستانسیالیستی مفهوم مدرنیته را بازنمایی کند و بر تفاوت آن بر دو مفهوم نونگری و نوسازی تاکید بگذارد.

بررسی دگردیسی گشتالتی امر مدرن در بستر تمدن نوپدید غرب (سلمان صادقی‌زاده) ۱۳

با توجه به این تمایز مفهومی میتوان گفت پدیده های مدرنی مانند سرمایه‌داری، دولت‌ملی، صنعت‌گرایی و علم‌گرایی هیچ‌یک در زمره بنیان‌های مدرنیته قرار ندارند. بلکه تمامی آنها در اصل پیامدهای مدرنیته به شمار می‌آیند و آنها را باید زیر مفهوم مدرنیسم طبقه‌بندی کرد.

البته در این زمینه در میان جامعه‌شناسان برجسته اتفاق نظر کامل وجود ندارد برای نمونه مارشال برمن از رویکردی متفاوت مفاهیم مدرنیته، مدرنیسم و مدرنیزاسیون را واکاوی میکند از نظر او مدرنیته به مثابه میانجی مدرنیزاسیون و مدرنیسم عمل میکند در واقع وجوه ذهنی (مدرنیسم) به واسطه مدرنیته با وجوه عینی (مدرنیزاسیون) ارتباط برقرار میکنند در این معادله مدرنیسم شامل ابعاد سوژکتیو امر مدرن مانند هنر و معماری مدرن، اندیشه‌های سیاسی دموکراتیک، علم مدرن، عقل‌گرایی و... و مدرنیزاسیون شامل ابعاد ابژکتیو امر مدرن مانند محصولات صنعتی و فناوری‌های جدید، فضاها و سازه‌های شهری، دولت و نهادهای مدرن است (برمن، ۱۳۷۹).

برمن این دیدگاه دیالکتیکی را بیش از هر کس از مارکس وام می‌گیرد و حتی در انتخاب عنوان اثر برجسته خود از این جمله مارکس در مانیفست حزب کمونیست بهره می‌گیرد که «هر آنچه سخت است و استوار دود میشود و به هوا میرود» (مارکس و انگلس، ۱۳۷۹). در نظر مارکس «از هر آنچه مقدس است، تقدس‌زدایی می‌شود.» و هیچ چیز مقدسی در جهان باقی نمی‌ماند. البته مارکس جنبه سلبی این موضوع را میداند زیرا انسان مدرن، ملاحظه‌ای برای کردار خود نخواهد داشت و آزادانه برای منافع فردی و سود خویش اگر اقتضا کند، همه اصول را زیر پا خواهد گذاشت. البته وی برای این تقدس‌زدایی از مناسبات حیات مدرن نکات مثبتی هم ذکر می‌کند. به زعم وی در چنین جوامعی نوعی تساوی معنوی شکل خواهد گرفت. طبقه جدید بورژوازی با وجود قدرت مادی گسترده‌ای که بر سایر دیگران به خصوص کارگران اعمال می‌کند فاقد قدرت معنوی طبقات حاکمه در دوران پیشامدرن است. (برمن، ۱۳۷۹: ۱۴۱).

افزون بر سنخ‌شناسی امر مدرن توجه به دوره‌شناسی مدرنیته نیز حائز اهمیت شایان ذکر است زیرا تنها با توجه به این دوره‌شناسی است که میتوان دگردیسی گشتالتی در امر مدرن را توضیح داد. از این جهت، میتوان «دوران» امر مدرن را مشتمل بر سه «دوره» متقدم، میانی و متأخر دانست.

۱.۳ مدرنیته متقدم: امر مدرن در بستر جامعه سیاسی

مدرنیته متقدم به لحاظ اجتماعی نخستین دوره مدرنیته به شمار می‌رود و میتوان آنرا مقارت با گشتالت سیاسی مدرنیته به شمار آورد. بنا بر رهیافت ادراک گشتالتی و پیرو اصل پراگماتیز میتوان گفت پیش زمینه سیاسی حاکم بر فضای مدرن موجب شد تا در این دوره ادراک ما از مدرنیته کاملاً درون‌مایه‌ای سیاسی داشته باشد. ذیل این گشتالت نیروها و مناسبات سیاسی پیرامون مفاهیمی نظیر حکومت و دولت، پادشاه و ملت، جمهوریت، مردم و انقلاب بر صدر مصطبه اندیشه و کش می‌نشیند و مسئله نظم در برابر بی‌نظمی، صلح داخلی در برابر خشونت و همبستگی جامعه در برابر استبداد شاهزادگان و جنگسالاران به دغدغه اصلی بدل میشود. این دوران مقارن با شکلگیری موجودیتهای نوین از قبیل پادشاهی‌های مطلقه، دولتهای مدرن، دولت - شهرها و دولت - ملتها بوده و در آن تحلیل سیاسی به معنای کلاسیک متولد میشود، تحلیلی که با ماکیاوولی آغاز شد، توسط هابز و روسو ادامه یافت و به دوتوکویل ختم گردید.

در این دوره دولت ملی با یورش بر حکومت‌های موناشرشیک مطلقه موجودیتی سیاسی به نام ملت را آفرید که پیوندهای عمیقی با جامعه مدنی داشت. سکولاریسم فرزند این دوره تاریخی و همدریف مدرنیته سیاسی است که از یکسو گویای جدایی شهروند از اجتماع و از دیگر سو کلیسا (نهاد دین) از دولت (نهادسیاست) است (تورن، ۱۳۹۶: ۱۰۳).

در این دوران نزاع مرکزی پیرامون کسب حقوق سیاسی تکوین می‌یافت. امریکه خود را در قامت ایده شهروندی نمایان ساخت. مفهوم شهروندی ناظر بر کسب حقوق برابر برای همگان و در قالب یک کشور دموکراتیک بود. می‌توان این دوران را عصر انقلابها نامید. از انقلابهایی که پادشاهی‌های مطلقه را در هلند، انگلستان، امریکا و بیشتر مستعمرات اسپانیایی امریکا ساقط کردند گرفته تا انقلابهای نزدیک تر که در سراسر اروپا و بیرون از آن فوران نمود (تورن، ۱۳۹۶: ۱۰۵-۱۰۶).

۲.۳ مدرنیته میانی: امر مدرن در بستر جامعه طبقاتی

با توسعه صنعت، اقتصاد و اشکال مختلف سازمانی مرتبط با آن در محوریت امر اجتماعی قرار گرفت و گشتالت اقتصادی جایگزین گشتالت سیاسی شد. ذیل این دوره از مدرنیته شاهد تولد موجودیت جدیدی به نام جامعه هستیم. پیش از ظهور جامعه با جماعت‌هایی رو به رو بودیم که پیرامون مقولات هویتی شکل گرفته بودند. در قالب جامعه، انحراف و جرم بر این پایه که

بررسی دگردیسی گشتالتی امر مدرن در بستر تمدن نوپدید غرب (سلمان صادقی‌زاده) ۱۵

تهدیدی برای نظم اجتماعی بودند، تعریف می شدند و خانواده و آموزش نهادی، جامعه پذیری نام گرفتند.

گشتالت اقتصادی موجب شد تا در این دوره گروه های اجتماعی از جمله طبقات به وجود آید. مفهوم طبقات اجتماعی زمانی به وجود آمد که گروه های مختلفی از مزدگیران، که نخستین گروه آنان کارگران یدی بودند، بیش از هر چیز به واسطه ارتباطات اجتماعی ای که ریشه در کار داشت، تعریف می شدند. تورن در اثر مهمی با عنوان «پارادایم جدید» معتقد است که در این دوران، عباراتی نظیر طبقات اجتماعی و ثروت، بورژوازی و پرولتاریا، اتحادیه های تجاری، قشربندی و تحرک اجتماعی به واحدهای تحلیلی روزمره ی ما بدل شدند (تورن، ۱۳۹۶: ۲۲۱). بنابر نظر آلن تورن در اثر دیگرش یعنی «برابری و تفاوت»، این دوره را میتوان مقارن با پیدایش نوع جدیدی از مدرنیته دانست و آنرا «مدرنیته میانی» نامید (تورن، ۱۳۹۸: ۱۲۵).

۳.۳ مدرنیته متأخر: امر مدرن در بستر جامعه خطر

میتوان گفت دوره مابین فروپاشی دیوار برلین تا وقایع یازده سپتامبر نوعی دوره ی حائل محسوب میشود که ناظر بر گسست معرفت شناختی در گشتالت اقتصادی امر مدرن است در این دوره بنا بر نظر اولریش بک ناظر بر پیدایش نوع جدیدی از جامعه است که او آنرا جامعه خطر مینامد اولریش بک به تاسی از مونتسکیو معتقد است که «نهادها وقتی به موفقیت می‌رسند، فرومی‌پاشند» (بک، ۱۴۰۲: ۷۲). او معتقد است که نهادهای مدرنیته کلاسیک از آنجایی که به اهداف خود دست یافته اند، فروپاشیده اند و در فقدان آنها جامعه به کلیتی مخاطره آمیز بدل شده است (بک، ۱۳۹۷: ۲۴۱). این در حالی است که آنتونی گیدنز بیش از هر چیز مدرنیته را به مثابه چارچوبی نظام‌ساز در نظر می‌گیرد و نهادهای چهارگانه سرمایه داری، دولت ملی، صنعت گرایی و قدرت نظامی جدید را در کانون نظام مدرن قرار میدهد (گیدنز، ۱۳۹۲). اسکات لاش نیز مدرنیته را به چشم تحولی «جامعه‌ساز» می‌نگرد؛ تحولی که از مسیر گذار از پیوندهای گمنشافتی به گزلفاشافتی رخ می‌دهد (بک، گیدنز و لاش، ۱۴۰۲: ۲۰۹-۲۱۳). دوره مدرنیته مناخر ناظر بر پیدایش گشتالت بازاندیشانه از امر مدرن است این گشتالت بازاندیشانه به شکل رادیکال روابط درونی امر مدرن را دچار اختلال کرده و با التقاط میان مدرنیته و مدرنیسم موجب شده است تا مدرنیته ذیل مدرنیسم قرار گیرد؛ در صورتیکه مفهوم

مدرنیته بنیادی تر از مدرنیسم است و این تغییر در سلسله مراتب موجب واژگونی در چشم انداز امر مدرن میشود.

۴. مدرنیته و بازاندیشگی: دگردیسی گشتالتی امر مدرن

بنابر اصل فراپوشاندگی در رهیافت گشتالتی، یک ساختار بصری در مجموع ممکن است از تعدادی گشتالت کوچک‌تر تشکیل شده باشد، اما گشتالت بزرگ‌تر چون پراگمانر قوی‌تری دارد، دیگر گشتالت‌ها در انطباق با آن درک میشوند و از این رهگذر شاهد دگردیسی در معنای تصویر کلان هستیم. بر همین اساس اگر تصویر «امر مدرن» را به مثابه یک ابرگشتالت مشتمل بر زیرگشتالت‌های سه‌گانه در نظر بگیریم آنگاه میتوانیم بگوییم با بزرگ‌تر شدن حوزه نفوذ مدرنیسم، دیگر این مدرنیته نیست که به مدرنیسم معنا میبخشد بلکه برعکس، مدرنیته ذیل مدرنیسم تعریف میشود. به تعبیر دیگر میتوان گفت در بستر تمدن نوپدید غربی و با ظهور جامعه خطر مدرنیسم در کانون امر مدرن قرار گرفته و مدرنیته را به حاشیه برده است. این رخداد را میتوان با توجه به واژه کلیدی «بازاندیشگی» توضیح داد؛ واژه ای که در کانون مدرنیته بازاندیشانه قرار دارد. این واژه از سوی بک، گیدنز و لش به اشکال مختلفی تفسیر شده است. بازاندیشگی مفهومی جدید در سپهر تفکر اجتماعی به شمار میرود که ناظر بر نوعی مواجهه مجدد با پیامدهای برآمده از وضعیت‌هایی است که نگارنده در اینجا آنرا «وضعیت‌های اندیشیده» می‌نامد. یعنی کنشگران اجتماعی با تکیه بر عقلانیت فردی و جمعی خود دست به ایجاد تغییر در محیط طبیعی، سیاسی، اجتماعی یا فرهنگی می‌زنند تا وضعیت موجود را به وضعیتی مطلوب بدل کنند. یا به بیان دیگر، آرمان‌های ذهنی خود را بر تن واقعیت عینی بپوشانند. در چنین شرایطی است که کنشگران میتوانند واقعیت‌ها را بر پایه آرمان‌ها اصلاح یا تعدیل کنند و «وضعیتی اندیشیده» را پدید آورند که جایگزین «وضعیت نیندیشیده» یا «وضعیت ازپیش‌موجود» میشود.

بنابراین «وضعیت اندیشیده» وضعیتی است که برآیند و پیایند خرد مدرن انسانی باشد. اما زمانیکه این وضعیت جدید تحقق یافت، لزوماً وضعیتی مطلوب نیست و بی‌تردید با کاستی‌هایی همراه است. در اینجا است که ما ناگزیر از بازاندیشی درباره امر اندیشیده هستیم. یا به تعبیر دیگر میتوانیم بگوییم با دوگانه ای از «وضعیت پیش‌اندیشانه» در برابر «وضعیت بازاندیشانه» مواجه میشویم. اینجا است که مفهوم بازاندیشی معنا پیدا میکند. در واقع معنای عمومی بازاندیشی را نیز در همین بستر باید درک کرد. اما زمانیکه از مدرنیته بازاندیشانه سخن

بررسی دگردیسی گشتالتی امر مدرن در بستر تمدن نوپدید غرب (سلمان صادقی‌زاده) ۱۷

می‌گوییم به طور خاص از بازاندیشی مدرنیته متأخر دربارهٔ مدرنیته ساده سخن می‌گوییم. یعنی اگر مدرنیته ساده را «وضعیتی پیش‌اندیشانه» در نظر بگیریم، مدرنیته متأخر ناظر بر «وضعیتی بازاندیشانه» است (صادقی‌زاده، ۱۴۰۲: ۲۷۷).

اما اولریش بک معنایی کلان‌تر از مفهوم «بازاندیشگی» در نظر دارد. به نظر او بازاندیشگی در وهلهٔ نخست نوعی بازتابندگی به شمار می‌رود؛ گویی مدرنیته در آیینۀ وضعیت نوپدید خودش را می‌بیند و نسبت به خودش واکنش نشان می‌دهد. بک می‌گوید مدرنیته ساده «خوبی‌هایی» را به وجود آورد. اما این خوبی‌ها به نوبهٔ خود «بدی‌هایی» را در پی داشت. آثار جانبی و خطرات ناشی از «خوبی‌های» مدرنیته ساده به همان بدی‌هایی بدل شد که مدرنیته بازاندیشانه در پیوند با آنها درک می‌شود (بک، ۱۴۰۲: ۴۵).

در واقع، خوبی‌های مدرنیته ساده وقتی پیش روی آیینۀ پیامدهای خود نشست، انعکاس و بازتابی هراس‌انگیز از خود را دید که بک بر این انعکاس نام بازاندیشگی گذارده است. این پیامدهای هراس‌انگیز همان بدی‌های حاصل از مدرنیته ساده است که ناظر بر مجموعه‌ای از خطرات خودساخته است؛ خطراتی که نوعی انقطاع در نوگرایی پدید آورده‌اند و زمینه ساز گذار از جامعه صنعتی اولیه به جامعه خطر شده‌اند (ریتزر، ۱۳۷۴: ۷۳۲).

اما نکتهٔ جالب توجه آنجاست که بک «بدی‌های» مدرنیته ساده را نه به پای شکست که به پای پیروزی مدرنیته مینویسد: «نهادها وقتی به موفقیت می‌رسند، فرومی‌پاشند»؛ این عبارت مونتسکیو سنگ بنای استدلال اولریش بک برای توضیح مدرنیته بازاندیشانه است، او معتقد است دوران مدرنیته کلاسیک (یا مدرنیته ساده و ارتدوکس) به پایان رسیده است و این دوران با بحران در نظم مدرن همراه است اما این بحران پیامد شکست نیست، بلکه پیامد پیروزی مدرنیته کلاسیک است که پس از دست یافتن به اهداف خود از بین می‌رود و جای خود را به نوع جدیدی از مدرنیته (یعنی مدرنیته بازاندیشانه) می‌دهد. بک معتقد است که بازاندیشی امری فردگرایانه، ارادی و آگاهانه است، در حالی که بازاندیشگی مانند انعکاس نور است؛ نه فردگرایانه است، نه ارادی و نه آگاهانه (صادقی‌زاده، ۱۴۰۲: ۲۷۷-۲۷۸)، البته مدرنیته بازاندیشانه بر بستری از نقد مدرنیته کلاسیک یا به تعبیر تورن مدرنیته فاتح بنا شده است؛ آنچه آلن تورن از آن با عنوان «مدرنیته فاتح» یاد می‌کند، خوانشی تنگ‌نظرانه از مدرنیته است که آنرا به عقلانی‌سازی و غلبه بر طبیعت فرومیکاهد (تورن، ۱۳۹۸: ۱۵۵).

بر پایه این نکات می‌توان نتیجه گرفت که بک از منظری «پارادایمی» مفهوم بازاندیشگی را تعریف می‌کند. یعنی برای او بازاندیشگی یعنی شکل گرفتن یک کلان‌الگوی جدید که هرچند

پیامد دانش و کنش انسانی است اما فرا و ورای اراده انسانی شکل گرفته و عمل میکند. در واقع میتوان گفت «جامعه خطر» جامعه‌ای است که زیرسایه خطراتی فرااجتماعی سامان یافته است. (بک، ۱۴۰۲: ۸۴).

در مقابل، گیدنز نه از منظر «پارادایمی» بلکه از منظری «نهادگرایانه» به مفهوم بازاندیشگی ارجاع می‌دهد. برای گیدنز بازاندیشگی نه بیرون از سامان اجتماعی، که درون سامان اجتماعی در جریان است؛ هرچند سامان اجتماعی جدید با امتداد بی‌پایان فضا-زمان همراه است و بر پایه چهار نهاد اصلی سرمایه‌داری، صنعت، دولت ملی و قدرت نظامی پیوند خورده است. نکته‌ای که گیدنز در اثر دیگرش با عنوان *پیامدهای مدرنیت* به تفصیل بدان پرداخته است (گیدنز، ۱۳۹۲). به نظر گیدنز این ابعاد نهادی چهارگانه در دوره جدید ماهیتی بازاندیشانه یافته اند و همزمان از قدرتی سلبی و ایجابی برخوردارند که گیدنز تلاش میکند با استعاره جاگرنات (Juggernaut) این ویژگی دوگانه را به تصویر بکشد (ریتزر، ۱۳۷۴: ۷۲۲-۷۲۳).

در دیدگاه «نهادگرایانه» گیدنز اعتماد به نظام‌های تخصصی به معنای اعتماد به نهادهایی به شمار میرود که هدایت کلان‌روندهای جامعه جهانی را در اختیار دارند. برای گیدنز بازاندیشگی از خلال اعتماد به نهاد و برای اولریش بک بازاندیشگی از خلال عدم اعتماد به نهادها شکل می‌گیرد (لش، ۱۴۰۲: ۲۵۲).

با وجود همه تفاوت‌ها نقطه اشتراک مهمی در کار گیدنز و بک وجود دارد و آن مهار «ناامنی» فزاینده در دوره جدید است. هر چند بک بیشتر بر «ناامنی‌های موجودیتی» تمرکز کرده و گیدنز بر «ناامنی اجتماعی» متمرکز است. البته گیدنز از عبارت «ناامنی هستی‌شناختی» استفاده کرده است اما او در پی پیدا کردن راهی است تا از گذر آن انسان ثبات شخصیتی خود را حفظ کند و جامعه نیز نظم و ثباتش را تداوم بخشد. از این نظر او در پی اعاده امنیت اجتماعی است؛ امنیتی که از پس آن جامعه و گروه‌های اجتماعی معنا و جهت‌کنش خود را باز یابند. او بنیان این امنیت را در اعتماد به نظام‌های تخصصی می‌بیند.

اما اسکات لش از دیدگاه متفاوتی به مدرنیته بازاندیشانه نظر می‌کند میتوان گفت لش دیدگاهی «جماعت‌گرایانه» به مدرنیته بازاندیشانه دارد. به نظر نگارنده اگر اولریش بک و آنتونی گیدنز مدرنیته بازاندیشانه را ادامه مدرنیته ساده می‌بینند، اسکات لش بیش از هر چیز مدرنیته بازاندیشانه را در انقطاع از مدرنیته ساده درک میکند. برای اسکات لش نه بحث بر سر «ناامنی‌های موجودیتی» است، نه «ناامنی‌های اجتماعی». بلکه او بیش از هر چیز در پی پاسخ به «ناامنی‌های هویتی» است. به نظر لش مدرنیته ساده پیوندهای هویتی گذشته را از میان برده است

بررسی دگرذیسی گشتالتی امر مدرن در بستر تمدن نوپدید غرب (سلمان صادقی‌زاده) ۱۹

و امروزه مهمترین دستور کار بازایی و بازسازی این پیوندهاست؛ پیوندهایی که بیش از هر چیز ماهیتی جماعتی دارند (صادقی‌زاده، ۱۴۰۲: ۲۷۹-۲۸۰).

در واقع هر چند صورت‌بندی نظری هر سه اندیشمند از مفهوم بازاندیشگی اشتراکات مهمی دارد اما دیدگاه آنها به این مفهوم متفاوت است و هر یک در پاسخ به دشواره ویژه‌ای نظرات خود را سامان داده‌اند. در مقام جمع‌بندی میتوان دیدگاه بک را دیدگاهی پارادایمی، دیدگاه گیدنز را دیدگاهی نهادگرا و دیدگاه لاش را دیدگاهی جماعت‌گرا نامید. اما هر سه دیدگاه از چشم اندازی منحصر به فرد مدرنیته بازاندیشانه را تعریف میکند و به ویژه فردشدگی را در کانون این نوع مدرنیته میبیند. این نوع فردشدگی عوامل متعددی دارد اما اگر آنرا به ماهیت فردگرایانه سرمایه داری انگلوساکسن پیوند بزنیم، میتوانیم بگوییم که فردگرایی رادیکال سرمایه‌مدار در شکل حاد خود میتواند خود مدرنیته را نیز به حاشیه ببرد. زمانی ماکس وبر گفته بود که ماشین سرمایه‌داری با نیروی مذهب روشن شد اما زمانیکه به راه افتاد، مذهب را پشت سر خود جا گذاشت (وبر، ۱۳۹۹) و شاید اکنون نوبت مدرنیته است تا از ماشین سرمایه‌داری جا بماند.

حذف تدریجی امر مذهبی از گردونه فرایندهای مدرنیزاسیون به ویژه در تجربه مدرنیزاسیون کشورهای جهان سوم، واکنش‌های شدیدی را در میان برخی از متفکران این کشورها برانگیخت. نمونه این واکنش‌ها را می‌توان در کشورهایمانند ایران و پاکستان در اواخر قرن بیستم میلادی مشاهده کرد.

در ایران یکی از نمونه‌های برجسته واکنش روشنفکرانه به امر مدرن در آثار دکتر علی شریعتی مشاهده می‌شود. همانگونه که معتمد دزفولی در اثری با عنوان کویر: تجربه مدرنیته ایرانی؛ تفسیر و بازخوانی کویر دکتر علی شریعتی بیان می‌کند:

کویر استعاره و تأویلی از تجربه مدرنیته ایرانی بود؛ سرگذشت انسان ایرانی با تمام دویارگی‌ها و اعوجاجاتی که از سنت و فرهنگ خود بر شانه دارد و به ناگهان از خانه و سرزمین خود به جهان جدیدی پرتاب شده است و تجربه بی‌مانندی را از نوشدن جهان و زندگی خود از سر میگذراند. کویر شرح اصیل این دوران است (معتمد دزفولی، ۱۳۸۷: ۲۴۹).

در پاکستان نیز اقبال عقیده دارد که بدبختی‌های نوع بشر معلول نژادپرستی و وطن پرستی [حاصل از مدرنیزاسیون] است که سیاستهای استعماری و استثمار غرب همواره به آن دامن زده و از این گذر دو جنگ جهانی را پدید آورده است (انصاری، ۱۳۶۴: ۲۹۰-۲۹۱).

به نظر او روشنفکران غرب عقل‌گرایی را بهترین سیستم فکری تلقی می‌کنند و روشنفکران شرق نیز آن را نشانه ترقی خواهی و پیشرفت میدانند، اما اقبال لاهوری، عقل‌گرایی و خرد پرستی را همواره محکوم می‌کند و معتقد است این سیستم انسان را از معنویت انسانی بیگانه میکند. (انصاری، ۱۳۶۴: ۲۹۲).

۵. دگردیسی گشتالتی و گذار تمدنی

همانگونه که پیشتر اشاره کردیم گشتالت اقتصادی امر مدرن با ظهور برساختی به نام «جامعه» همراه بود که در نتیجه انحلال «جماعت‌ها» پدید آمد. بنابراین تمدن غرب در دوره مدرنیته میانی را میتوان «تمدن جامعگانی» (Societal civilization) در نظر گرفت. اما فروریختن این گشتالت و پیدایش گشتالت بازاندیشانه از مدرنیته به نوبه خود با تحول در بعد تمدنی همراه بود، امروزه به ضرس قاطع میتوان گفت تمدن نوپدید غربی از «وجه جامعگانی» خود تهی میشود. در این میانه شاهد سربرآوردن «تمدنی فردمدار» هستیم که با «تمدن جامعگانی» پیشین توان ماهوی دارد. در واقع مدرنیته بازاندیشانه ناظر بر پیدایش فردیتی جدید است که ساحت جامعگانی امر مدرن را به ساحتی فردمدار بدل میکند و چشم اندازی سوژگانی را بر جای چشم اندازی ساختاریافته مینشاند و اینگونه تمامی مناسبات اجتماعی را دستخوش تحول میکند.

بر همین اساس بسیاری از اندیشمندان قائل به گذاری اجتماعی هستند که در این رابطه تورن از ورود به «جامعه پساصنعتی» (Touraine, 1971)، اینگلهارت از ورود به «جامعه اطلاعاتی مصنوعی» (Inglehart, 2018: 201)، اولریش بک (بک، ۱۳۹۷) از ورود به جامعه خطر و مانوئل کاستلز از ورود به «جامعه شبکه‌ای» (کاستلز، ۱۳۹۴) سخن میگویند.

مدرنیته بازاندیشانه در سایه یک ابرروند جهانی معنا پیدا میکند؛ ابرروندی که جامعه‌شناسان از آن به «اندیویدوالیزاسیون» (individualization) یاد می‌کنند. این ابرروند میتواند دو سویه کاملاً متفاوت به خود بگیرد. از یکسو میتواند به فردشدگی بینجامد و مدرنیته را تقویت کند. از دیگرسو میتواند به فردزدگی بینجامد و مدرنیته را تضعیف کند.

«اندیویدوالیزاسیون» را به اشکال مختلفی می‌توان ترجمه کرد. از آنجایی که این مفهوم پیچیده است و اندیشمندان مختلف با رویکردهای متفاوتی بدان استناد کرده اند، نمی‌توان و نباید آنرا به شکلی یگانه ترجمه کرد زیرا برداشت اندیشمندان مختلف از این مفهوم تفاوت‌های بنیادین دارد. از همین روست که این واژه در نظریه اولریش بک به «فردی‌شدگی»، در نظریه

اسکات لث به «فردی‌سازی» و نظریه آلن تورن به «فردشدگی» برگردان میشود. دلیل تفاوت در برگردان یک واژه در زبان مبدا به چند واژه در زبان مقصد، تفاوت در نگرش اندیشمندان به یک مفهوم واحد است. بدین معنا که اولریش بک وقتی عبارت «اندیویدوالیزاسیون» را به کار میبرد، این مفهوم را ناظر بر یک موقعیت اجتماعی میداند و میخواهد صورت بندی جوامع معاصر را بر اساس آن توضیح دهد. اما زمانی که اسکات لث از همین واژه استفاده میکند بیش از هر چیز به فرایندهایی کلان اشاره دارد که در حال شدن و در دست تکوینند. به بیان دیگر بک با ارجاع به این مفهوم در پی توصیف یک وضعیت اجتماعی است، در حالیکه لث با ارجاع به آن میخواهد پروژه ای اجتماعی را توصیف کند.

اما به طور کلی «اندیویدوالیزاسیون» فرایندی است که طی آن ساختار اجتماعی دچار تجزیه سازمانی می‌شود به نحوی که فرایندها از سازمانها اهمیت بیشتری پیدا می‌کنند و در نتیجه افراد نیز به مهمترین واحدهای سامان بخش در نظم اجتماعی جدید بدل می‌شوند. این واژه در جامعه شناسی اولریش بک بیشتر ناظر بر تحولات اجتماعی ای است که از خلال آن فرد در کانون نظم اجتماعی قرار می‌گیرد. درواقع رویکرد بک به این مفهومی رویکرد کل به جز یا رویکرد بیرون به درون است (بک، ۱۴۰۲: ۷۳-۷۷).

اما آلن تورن در کتاب *برابری و تفاوت: آیا می‌توانیم با هم زندگی کنیم؟* از معادل «فردشدگی» استفاده میکند که دلالت‌های خودشناسانه دارد و همزمان با دو مفهوم «فردی‌شدگی» و «فردی‌سازی» مرزبندی دارد. «فردشدگی» نزد تورن نزدیکی بسیاری به «اصل تفرد» در فلسفه دارد. نخستین بار این اصل در فلسفه ارسطو مطرح شد. بدین معنا که هر موجودی دارای یک وجود جزئی است که توسط آن، از صورت مشترک (نوعی) خود متمایز می‌شود. اما مفهوم تفرد با ورود به ادبیات فارسی و عرفان سده‌های میانه دستخوش تحول معنایی شد و دلالت‌های معناشناختی عمیقی به خود گرفت. تفرد (که در مواردی با واژه تشخیص بیان شده است) نشانگر «وجود» یک چیز است و این «وجود» اصلی خودبنیاد و قائم به ذات است. فرایند تفرد، فرایند وجودبخشی به یک موجود است؛ فرایندی که از گذر آن فرد با «انکشاف درونی» به استقلال و اعتلای وجودی می‌رسد. بنابراین فردشدگی در این معنا مبنایی برای «سوژه‌شدگی» به شمار میرود (تورن، ۱۳۹۸: ۳۲۱).

پروژه فردشدگی زمانی می‌تواند موفق باشد که به ساخت «سوژه‌های شخصی» بینجامد. ساخت سوژه شخصی نیز در چارچوب «سیاست سوژه» امکان‌پذیر میشود. «سیاست سوژه»

اصطلاحی است که نخستین بار رابرت فریس طرح و آلن تورن تئوریزه کرد (صادقی‌زاده، ۱۳۹۹: ۸۷).

رابرت فریس در مقاله‌ای با عنوان به سوی سیاست سوژه‌های منفرد می‌گوید جامعه‌شناسی باید شرایطی را ترسیم کند که به تولید دموکراتیک بیشترین و فعال‌ترین سوژه‌ها بینجامد؛ شرایطی که دربرگیرنده «سیاست‌هایی برای سوژه‌ها» است (Fraise, 1995: 551-564). آلن تورن در آثار مختلف خود این اصطلاح را تئوریزه کرد و از سوژه به مثابه کانونی‌ترین کنشگر در پیوند دادن هویت و تکنیک و در نتیجه کنترل تاریخ‌مندی جوامع نوپدید و دگرگونی شیوه‌های رفتار یاد کرد (تورن، ۱۳۹۹: ۲۹۴-۳۰۳؛ تورن، ۱۴۰۰: ۱۸۵).

نتیجه این وضعیت گذار از «سیاست رهایی» به «سیاست زندگی» به معنای گیدنزی و توجه روزافزون به توانایی سوژگی شخصی است. البته سیاست زندگی مستلزم سطحی از سیاست رهایی است به این معنا که بایسته آن رهایی از نظم متصلب سنت و همچنین نظام‌های سلسله‌مراتبی است (گیدنز، ۱۳۷۸: ۲۹۹).

به نظر گیدنز، سیاست رهایی نمایانگر سه روند عمده است: ۱. آزادسازی زندگی جمعی از روش‌های انعطاف‌ناپذیر دوران سنت ۲. کاهش یا براندازی استثمار، نابرابری و ستمگری. ۳. پیروی از اخلاق عدالت، برابری و مشارکت. در برابر، سیاست زندگی نیز نمایانگر سه روند است: ۱. تصمیم‌گیری سیاسی با تمرکز بر توانایی دگرگون‌سازی و آزادی انتخاب ۲. ایجاد اشکالی از زندگی که اخلاقی باشد و بتواند در خدمت ابراز وجود فرد قرار گیرد ۳. توسعه اخلاقیات مربوط به موضوع «چگونه باید زندگی کنیم؟» که پرسشی وجودی است (گیدنز، ۱۳۷۸: ۳۰۱).

از منظر ترمینولوژی علم جامعه‌شناسی رابطه کنشگر و سوژه رابطه‌ای کل به جز یا به دیگر سخن رابطه عموم و خصوص مطلق است. بدین معنا که هر سوژه ای کنشگر است اما هر کنشگری سوژه نیست. همین رابطه میان فرد و کنشگر وجود دارد یعنی همه کنشگران فردند اما هر فردی کنشگر به شمار نمی‌رود. بنابراین وقتی سخن از سوژه شخصی به میان می‌آید، منظور آن نیست که در بستر تمدن نوپدید غرب همه افراد در مقام سوژگی قرار دارند، بلکه بدان معناست که با «فردمدار» شدن این تمدن جایگاه نهادهای اجتماعی رنگ باخته و جایگاه سوژگی انسانی پررنگ شده است. این گذار به خودی خود آنقدر مهم است که بتوان از آن به مثابه گذاری تمدنی یاد کرد؛ گذاری که با دگردیسی در گشتالت امر مدرن توأم شده است.

۶. نتیجه‌گیری

بنابر فرضیه اصلی این مقاله دگردیسی گشتالتی امر مدرن و ظهور مدرنیته بازانديشانه در بستر تمدن نوینی رخ میدهد؛ تمدنی که میتوان آنرا «تمدن فردمدار» نامید و آنرا از «تمدن جامعگانی» تمیز داد. به منظور بررسی این فرضیه از رهیافت ادراک گشتالتی بهره بردیم و شماری از اصول کلیدی این رهیافت را مبنای تحلیل خود قرار دادیم.

بنا بر اصل «زمینه-شکل» که میتوان آنرا بر پایه مکانیسم «پراگنانز» توضیح داد، تمدن فردمدار غربی به یک زمینه بدل شده است که شکل امر مدرن در بستر این زمینه ادراک میشود. از آنجایی که این تمدن فردمدار به شدت مدرنیستی است موجب شده است تا حوزه نفوذ بعد مدرنیستی گشتالت امر مدرن گسترش یابد و اینگونه بنیانهای مدرنیته را زیر چتر خود قرار دهد. این امر نیز به خودی خود نوعی دگردیسی گشتالتی در امر مدرن را به همراه دارد؛ دگردیسی‌ای که در آخرین مرحله خود بر پایه اصل فراپوشانندگی قابل توضیح است.

همانگونه که پیشتر اشاره کردیم این اصل بیان‌گر آن است که یک ساختار بصری در مجموع ممکن است از تعدادی گشتالت کوچک‌تر تشکیل شده باشد، اما گشتالت بزرگ‌تر چون پراگنانز قوی‌تری دارد، در نهایت معنای گشتالت‌ها کوچک‌تر را تعیین میکند. اینگونه است که با گسترش حوزه نفوذ مدرنیسم معنای مدرنیته تحت الشعاع قرار گرفته و در نتیجه کلیت گشتالت امر مدرن دستخوش دگردیسی شده است؛ دگردیسی‌ای که هم ناظر بر وجوه ایجابی و مثبت و هم ناظر بر وجوه سلبی و منفی است. فردزدگی نمادی از وجه سلبی و فردشده‌گی نمادی از وجه ایجابی این تحولند. فردزدگی، فرد را به موجودی زیستی فرومیکاهد و آنرا از محتوا تهی می‌کند. فرد فردزده تنها مصرف‌کننده‌ای تماشاگر یا مقلدی سنتی است. یا بنده دیکتاتورهاست یا ابزار دست بازارهاست. چنین فردی مانند موریانه‌ای است که از درون درخت مدرنیته را می‌خورد و می‌پوساند. حکومت‌های توتالیتار و سرمایه‌داری افسارگسیخته دو کارخانه بزرگ تولید فردزدگی هستند. فردزدگی به تنهایی میتواند سامان مدرنیته بازانديشانه را برهم بزند.

اما همانگونه که گفتیم، فردزدگی یک رویه «اندیویدوالیزاسیون» است؛ رویه دیگر آن فردشده‌گی است. در واقع، سرنوشت مدرنیته بحران‌زده نیز به کامیابی یا ناکامی پروژه فردشده‌گی بستگی دارد. چنانچه فردشده‌گی دست‌بالا را پیدا کند، بحران مدرنیته به فرصتی تاریخی بدل میشود و چنانچه فردزدگی فراگیر شود، مدرنیته به طاعونی تاریخی دچار خواهد شد.

کتاب‌نامه

- انصاری، نورالحسن (۱۳۶۴)، اقبال و جهان‌بینی او؛ در اثری با عنوان: شناخت اقبال؛ مجموعه مقالات کنگره جهانی بزرگداشت علامه اقبال لاهوری. به کوشش غلامرضا ستوده. تهران: موسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.
- برمن، مارشال (۱۳۷۹) تجربه مدرنیته: هر آنچه سخت است و استوار دود می‌شود و به هوا می‌رود، ترجمه مراد فرهادپور. تهران: نشر طرح‌نو.
- بک (۱۳۹۵)، جامعه‌شناسی کار: (دنیای شگفت‌انگیز کار در مدرنیته بازاراندیشانه). ترجمه آیت نباتی حصارلو و سعید صادقی جقه. تهران: نشر جامعه شناسان.
- بک، اولریش (۱۳۹۷)، جامعه خطر، ترجمه رضا فاضل و مهدی فرهنگ‌نژاد. تهران: نشر ثالث.
- بک، اولریش (۱۴۰۲)، بازآفرینی سیاست: به سوی نظریه‌ای از مدرنیته بازاراندیشانه؛ مدرنیته بازاراندیشانه: سیاست، سنت و زیبایی‌شناسی در نظم اجتماعی مدرن. ترجمه سلمان صادقی زاده. تهران: نشر ثالث.
- بک، اولریش، آنتونی گیدنز و اسکات لش (۱۴۰۲). مدرنیته بازاراندیشانه: سیاست، سنت و زیبایی‌شناسی در نظم اجتماعی مدرن. ترجمه سلمان صادقی زاده. تهران: نشر ثالث.
- تورن، آلن (۱۳۹۶)، پارادایم جدید، ترجمه سلمان صادقی زاده. تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
- تورن، آلن (۱۳۹۸)، برابری و تفاوت: آیا می‌توانیم با هم زندگی کنیم؟، ترجمه سلمان صادقی زاده. تهران: نشر ثالث.
- تورن، آلن (۱۳۹۹)، دموکراسی چیست؟، ترجمه سلمان صادقی زاده، تهران: نشر ثالث.
- تورن، آلن (۱۴۰۰)، بازگشت کنشگر: نظریه اجتماعی در جامعه پساصنعتی. ترجمه سلمان صادقی زاده. نشر ثالث.
- ریتزر، جرج (۱۳۷۴)، نظریه جامعه‌شناسی در دوران معاصر، ترجمه محسن ثلاثی، تهران: نشر علمی.
- صادقی‌زاده، سلمان (۱۳۹۹)، جامعه‌شناسی گذار به سیاست سوژه در عصر جهانی‌شدن؛ با نگاهی کوتاه به وضعیت ایران. فصلنامه جامعه‌پژوهی فرهنگی، سال یازدهم. شماره چهارم. زمستان ۱۳۹۹. ۸۷-۱۰۵.
- صادقی‌زاده، سلمان (۱۴۰۲)، مدرنیته بحرانی‌زده؛ تضعیف فزاینده مدرنیته در سایه تقویت روزافزون مدرنیسم؛ مدرنیته بازاراندیشانه: سیاست، سنت و زیبایی‌شناسی در نظم اجتماعی مدرن. ترجمه سلمان صادقی زاده. تهران: نشر ثالث.
- کاستلز، مانوئل (۱۳۹۴). شبکه‌های خشم و امید: جنبشهای اجتماعی در عصر اینترنت. ترجمه مجتبی قلی‌پور. تهران: نشر مرکز.
- گیدنز، آنتونی (۱۳۷۸). تجدد و تخصص، ترجمه ناصر موفقیان. تهران: نشر نی.
- گیدنز، آنتونی (۱۳۹۲). پیامدهای مدرنیت، ترجمه محسن ثلاثی. تهران: نشر مرکز.
- لش، اسکات (۱۳۸۳)، جامعه‌شناسی پست‌مدرنیسم. ترجمه حسن چاوشیان. تهران: نشر مرکز.

بررسی دگرذیسی گشتالتی امر مدرن در بستر تمدن نوپدید غرب (سلمان صادقی‌زاده) ۲۵

لش، اسکات (۱۴۰۲)، *بازاندیشگی و دوگانگی هایش؛ مدرنیته بازاندیشانه: سیاست، سنت و زیبایی‌شناسی در نظم اجتماعی مدرن*. ترجمه سلمان صادقی‌زاده. تهران: نشر ثالث.

مارکس، کارل و انگلس، فردریک (۱۳۷۹)، *مانیفست کمونیست*، ترجمه حسن مرتضوی. تهران: آگاه.
مظفری، علیرضا، عبدالله طلوعی آذر و ناصر فرمانی (۱۳۹۶)، *بررسی غزل‌های حافظ از منظر روانشناسی گشتالت*. پژوهش‌های زبانشناختی در زبان‌های خارجی، دوره ۶، شماره ۱، بهار و تابستان ۱۳۹۵، ۵-۲۹.

معمد دزفولی، فرامرز (۱۳۸۷)، *کویر: تجربه مدرنیته ایرانی؛ تفسیر و بازخوانی کویر دکتر علی شریعتی*. تهران: شرکت انتشارات قلم.

وبر، ماکس (۱۳۹۹)، *اخلاق پروتستانی و روح سرمایه‌داری*، ترجمه عبدالکریم رشیدیان و پریسا منوچهری کاشانی. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.

Beck, Ulrich (1996) *The Reinvention of Politics. Rethinking Modernity in the Global Social Order*. Cambridge: Polity Press.

Beck, Ulrich (1992) *Risk Society: Towards a New Modernity*. London: Sage

Bauman, Z. (1991), *Modernity and Ambivalence*, Cambridge: Polity.

Ellis, Willis. D. (1938). *A Source Book of Gestalt Psychology*. London: Routledge publication.

Inglehart, R. (2018). *Cultural Evolution: People's Motivations are Changing, and Reshaping the World*. Cambridge: Cambridge University Press.

Beck, Ulrich; Bonss, Wolfgang; Lau, Christoph (2003). "The Theory of Reflexive Modernization: Problematic, Hypotheses and Research Programme". *Theory, Culture & Society*. 20 (2): 1–33.

He, Chuanqi (2012). *Modernization Science: The Principles and Methods of National Advancement*. Berlin: Springer.

Delanty, Gerard (2011). "Modernity". In Ritzer, George; Ryan, J. Michael (eds.). *The Concise Encyclopedia of Sociology*. Chichester, England: Wiley-Blackwell.

Touraine, A. (1971). *The Post-Industrial Society. Tomorrow's Social History: Classes, Conflicts and Culture in the Programmed Society*. New York: Random House.

Yussen, S.R., Santrock, J.W. (1982). *Child Development*. Dubuque: Wm. C. Brown publisher.